

Egy forgatókönyv születése

Kis Tibor

Több mint húsz éve rendezek gyermekszínházi előadásokat, előfordult, hogy hármát-négyet is egy „évadban”. Mindig komoly gondot jelent számomra, hogy megtaláljam azt az anyagot, amely a legjobban „passzol” egy adott csoporthoz. Az előadás sikere döntően függ a darabválasztástól. Az alábbiakban azt a folyamatot szeretném bemutatni, ahogy – bár lassan harminc év tapasztalata van a hátam mögött, mégis mennyi munka, mennyi kínlódás, amíg – kialakul egy használható anyag.

Az elmúlt tanévben az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán egyebek mellett romológia tanultam, ennek keretében szó esett a cigánymesékről is. Rézműves Melinda néprajzkutató tollából olvasható az alábbi megállapítás a cigány népmeséről. „Elmondóik a mesékbe szövik vágyaikat, tapasztalataikat, a világról alkotott nézeteiket. Történeteik többsége kalandokban, csodás, fordulatos eseményekben gazdag. A mesészővésre a motívumok szokatlan, szabad kompozíciója jellemző.”

A motívumok szokatlan, szabad kompozíciója!!! Choli Daróczi József azt teszi még hozzá ehhez, hogy a cigány mesék abban különböznek más népek meséitől, hogy egymástól rendkívül távol eső dolgokat tudnak logikusnak látszóan egymás mellé rendezni. De jó! Ez kell nekem! Újszerű motívumok, újszerű mesészővés! Minden rendező azért (is) küzd egy idő után, hogy ne ismétlje önmagát!

A kutatást népmeséssel kezdtem. Nem azt kaptam, amit vártam, hiányzott az a fajta réteg, ami számomra a csoda. Ám Lajossal folytattam, majd olvastam népköltéseket, Szécsi Margit verseit, újraolvastam Lakatos Menyhért regényeit, meséit, novelláit, Bari Károly tematikus gyűjtését, de a találkozás az igazival még váratott magára. Szécsi Magda-regény is került a kezembe, de nem láttam benne képeket... Eltelt néhány hónap, és nem találtam meg azokat a műveket, azt a stílust, amit Rézműves Melinda és Choli Daróczi József ígért nekem.

Újra a véletlen segített. Tavasszal a Weöres fesztivál Csongrád megyei fordulóján együtt zsűriztem Kaposi Lászlóval, ott láthattuk a Doja, a cigány tündér című, Szécsi Magda meséből készült játékot. Hiszen ez egy cigány eredetmonda!!! Vagy inkább mítosz? Kapositól tudtam meg a kötet címét is: Az aranyhalas lószem tükre.¹

Első olvasásra maga volt a csoda. Az a ritka élmény, amikor nagyon régen vár az ember valamit, amiről nem is tudja, hogy pontosan mi, de érzi, hogy ez az igazi, mert minden sorból süt az őserő. Hangulat? Stílus? Történetvezetési mód? Képi világ? Az összes együtt? Már az első mesét olvasva tudtam, hogy megtaláltam azt a világot, amit kerestem. Illetve nem is mesében, hiszen a Doja, a cigány tündér számomra nem mese, hanem vagy eredetmonda, vagy mítosz a javából. Még két olyan elbeszélést találtam, amelynek nagyon izgatott a világa. A cigányok királya és A titokzatos Szalizáti című történeteket. A cigányok királya egyenesen egy cigány Oidipusz, A titokzatos Szalizáti pedig mintha a Mahábháratából lépett volna ki.

Mintegy fél év után jutottam el végre oda, hogy pontosan tudtam, mit akarok: ezt a három történetet szeretném úgy összeszerkeszteni, hogy egységes stílusú, egységes hangulatú szerkezet alakuljon ki belőle. Teremtéstörténet, eredetmonda vagy talán mítosz, görög sorsdráma, indiai filozofikus mese egy előadásban belül – nem lesz egyszerű!

Két kérdést kellett magamnak megválaszolnom. Az első: Hogyan lesz ebből a három különálló, más-más stílusú elbeszélésből egy egynemű történet? Milyen módon lehet egységessé tenni a játékstílust három különböző gondolatvilágot tükröző történet összefűzése esetén. A második kérdés megválaszolásában megint a szerencse segített. Cigány művészeti témák keresgélése közben találtam rá Péli Tamás képeire. Megdöbbentett az a barbár szépség és erő, ami ezekből a képekből árad. Itt a válasz! Mindegy, hogy milyen kanyarokat vesz a történet, olyan képi világból kell kiemelkednie, amely önmagából sugározza azt az őserőt és szépséget, amit a történetek szüzséje hordoz. Formák, színek kavargó, döbbenetes világát kell létrehozni látványban, hogy kellő súlyt kaphasson a történet, és a szavak mélyén megszólalhasson a mítosz bölcsessége.

Az első kérdésre egyszerűbb volt a válasz, szinte kínálták a történetek. Doja repülései köthetik össze a meséket. A cigánykirály „Oidipusz történetében” a saját lányát feleségül vevő Kartunak csak halott gyermekei születnek. Mi lenne, ha Kartu gyermeke lenne Szalizáti? A történet lényegét nem sérti, s így megvannak azok a kapcsok, amelyek összefogják az elbeszéléseket.

Olyan problémát is rejtenek ezek a mesék, amellyel csak konkrétan a forgatókönyv írásakor szembesültem. Ez a hihetetlen képgazdagság. Nagyon vigyázni kell, hogy mennyit „fog” a történetből az ember. Hogy érthető legyen, írok egy konkrét példát: „Doja egy szép napon elhatározta, hogy otthagyja felhőpa-

lotáját és lemegy népe közé. A nap sugarából ruhát szőtt magának, és elindult a földre. A cigányok épp lovaikat itatták a folyónál, amikor észrevették a szivárványon sétáló csodaszép nőalakot.” Felhőpalota, szivárványon sétáló nőalak, napsugarból szőtt ruha... Gyönyörű képek, de szolidan szabad csak markolni belőle, különben az ember elveszik a részletekben.

Még egy probléma jelentkezett. Az epika belső lényegéből adódóan nincsenek szövegek a nagy képek megteremtéséhez. Ilyenekre gondolok, mint a csata, a világ teremtése, séta a szivárványon...

Ezekhez versszövegeket kerestem, cigány költőktől és cigány népköltésekből „kölcsonöztem”. Kutakodásaim során kiderült számomra, hogy a fiatal Bari Károly döbbenetes, látomáserejű képeket írt a halálról, csodálatosan simulnak verssorai Szécsi Magda mondatai közé. Végül is sikerült úgy kialakítani a végleges forgatókönyv-változatot, hogy csak egyetlen nem cigány költő, García Lorca² néhány sora került be az utolsó verzióba.

Szécsi Magda csodálatos világa olyan figurát is teremtett, amely eredetileg csak a stílus virága, de olyan szép, hogy nem lehetett kihagyni az előadásból. A halál, a csontfehér bús hegedős olyan gyönyörű kép, hogy önálló életre kel. Így hát Szécsi Magda, Choli Daróczi József, Bari Károly, Federico García Lorca és cigány népköltések segítségével sikerült létrehoznom valamit, ami most papíron várja a gyakorlat ítéletét.

Nagyon szeretnék egy olyan előadást létrehozni, amely miközben megmutatja a cigány mitológia szépségeit, mélységét és tisztaságát, és át tud lépni gondolkodásunknak a mindennapok által meghúzott határán.

Doja, a cigány tündér

1. kép

A teremtés. Megszületik a világ, és Doja. Doja felhőpalotában él. Egy napon a Nap sugarából ruhát sző magának, és elindul a szivárványon le a földre, a népéhez, a cigányokhoz

KÓRUS

Volt, ami nem volt.
Hogyha nem lett volna,
Nem is mondták volna.
Én se tegnapról vagyok,
Se tegnapelőttől,
Vagyok azótától,
Mióta nagyapa
Tuskón szelte a húst, valamikor régen,
S meghágtá nagyanyót,
Féltérden a jégen.³

Bársonyvirág
Miből legyen a világ?
Legyen tisztató vizéből
Legyen a zászló színéből
Legyen ágból! Virágszálból!
Legyen angyalcsókos szájból!⁴

DOJA ÉNEKE

Ébredjetek cigányok,
Világ, lilium,⁵
Ébredj, ébredj nagy leány,
Világ, lilium
Ébredj, ébredj nagy legény,
Világ, lilium
Világ nyílik előtted,
Világ lilium,
Cigányország kitarul,
Világ lilium,
Boldog lesz az én népem,
Világ lilium,
Cigányország felépül,
Világ lilium.

2. kép

Doja leérkezik a cigányokhoz

HANG Csoda!

HANG Biztosan káprázik a szemünk!

HANG Ki lehet ez? Talán egy Istennő?

HANG Az már igaz, hogy csodaszép!

HANG Hé! Csádi, Zukka, Runó, Mutó, Zoldikó! Ide mind! Gyertek ide gyorsan!

DOJA Az ég lakói tegyék könnyűvé napjaitokat! Bor, hús, kenyér ki ne fogyjon ezüst edényeitekből!

HANGOK Neked is szintúgy kívánjuk! Úgy van! Helyes! Gyere, ülj le nálunk, mesélj, honnan jöttél!
HANGOK *(Doja megérinti a kezeket, megsimítja az arcokat)* Ez a puha kéz! Tudom ki vagy! Nem lehet ő más... Csak a cigányok tündére! Tündérünk! Jótevőnk! Maradj velünk örökre! Doja! Éljen Doja!...
DOJA A felhőpalotából láttam mindent, ami veletek történt. Azért jöttem, hogy segítek rajtatok. Lesz országotok, ahol nyugodtan élhettek. Házakat építünk kőből. Törvényeket hozunk. Teljesítem minden kívánságotokat, de dolgoznotok kell.
HANGOK Úgy lesz! Így legyen! Követünk téged!
DOJA Országot kell keresnünk magunknak, mert ez az ország nem a tiétek. Nagy bűn kisajátítani a másét.
HANGOK Cigányország! Nem is hangzik rosszul.
DOJA Kapaszkodjatok a hajamba!

3. kép

A repülés

Doja áll középen, leplek mögötte kifeszítve, zene

4. kép

Megérkezés Cigányországba

HANGOK Ez a mi országunk?
DOJA Ez bizony.
HANGOK Mennyi víz! Mekkora erdő! Milyen szép madarak! Száz évet megéltem, de nem hittem volna, hogy egyszer saját országunkban élhetünk. *(Leborulnak a földre, szertartásosan köszöntik új hazájukat)*

5. kép

Az építkezés

Nincs szöveg, csak dob és ritmushangszerek, valamint egy nagyon szép, szárnyaló, örömet hordozó dallam. Az ország leplekből épül, hatalmas kompozíció. Amikor minden kész, minden felépül, közös tánccal ünnepli a nép a közös művet.

6. kép

A szüllákok⁶ támadása

Egy pici szüllák gyerek érkezik a cigányokhoz, elkezd játszani a gyerekekkel. A szülei dühösen keresik őt, amikor megtalálják, nem kérdeznak semmit, csak lerohanják Cigányországot. Hatalmas küzdelem alakul ki. A küzdelem alatt megjelenik a halál, a csontfehér bús hegedős, és szedi áldozatait

A SZÜLLÁKOK HADÜZENETE „Por koporsódban húsod falai szétomoljanak, százholdas szívedben göröngyök táncoljanak!” *(mindannyian üvöltik)*

CIGÁNYOK KÓRUSA „Kortyoltak fekete vért, gyökerestől kitepték a fogakat is. Pogány gyertyák tövében imádkoztak az anyák, csecsükből vér csöpögött, varangyosbékák pöffeszkedtek a fejükön. Foszló – csillag – szemű koponyák is felmagasodnak bűneinkbe. Halott nagyanyám a fejfáján ül, ősz kontyát varjak tépik. Ős balladák befalazott asszonyai még mindig köpködik vérüket a feneketlen kőkorsóba. Holtak lehelletével fűjtük halálra napjainkat! Kődöt ringató temetők csontkapui tetejéről varjak intgetnek éjfekete énekek foszlányaival.” *(Mindannyian üvöltik)*

A küzdelem végén jelenik meg Doja, visszakényszeríti a szüllákokat és a halált

7. kép

Az új ország

DOJA Kapaszkodjatok a hajamba! Meneküljünk! *(Újra repülés, csak most kétségbeesetten, menekülve. Ez a zenén is érződik)*

DOJA Most bölcsebbnek kell lennetek! Királyt kell választanotok, birodalmat kell alapítanotok. Nem lehetek gyengék, mert újra megtörténhet, ami történt.

KARTU Lelken csókolt Devla! Arany sarkú csizmát, és rubintos koronát ígért nekem. Fülembé súgta, hogy én leszek a cigányok királya.

HANGOK Ő a kiválasztott! Legyen ő a király! Az álmok mindentudó hercegnője őt választotta! Ő a mi emberünk! Éljen Kartu, a cigánykirály! *(Koronázási szertartás)*

VAJDA Szép királyom! Lányom küszöbén a rovátkák száma elérte a tizenhármat. Itt az ideje, hogy gyerekeket szüljön, trónörökösnek adjon életet. Tudom, hogy szeretitek egymást Demicával, és én már elő is készítettem az aranykorsót, hogy megigyátok belőle az egyé válás harmatos varázsvizét! *(Új szertartás, esküvői mulatság, mely Kartu és Demica szerelmi jelenetével fejeződik be)*

HANG Demica fahéjszínű homlokára arany sarlót rajzolt a kisedet jelző időanya.

8. kép

Cigányasszonyok a színen, dajkálják Demica és Kartu kislányát, Mürdzsilkát

Csicsijja bubája...⁷
Kihúnyt a tűz lángja.
A cigány mind alszik,
A tűz is elalszik.
Aludjál leánykám,
Én kicsiny csikócskám,
Csicsijja bubája
Kislányom szép álma
Mint a nap sugára
Csicsijja bubája

Csicsijja bubája
Alszik a madárka.
Lefekszik a farkas,
Te is most már alhass –
Aludjál, leánykám,
Én kicsiny kutyácskám
Csicsijja bubája
Fejed alatt párna
Kél a hold világa
Csicsijja bubája

Csicsijja bubája, Jó a cigány sátra,
Benne a szél nem fúj, Az is hálni indul
Aludjál leánykám, Én kicsiny halacskám,
Csicsijja bubája, Amint a nap felkel,
Indulunk majd reggel, Útnak a sereggel.
Csicsijja bubája, Te is jössz majd vélünk:
Megyünk, mendegélünk – Csicsijja bubája
Utadat szerencse áldja, kísérgesse!
Csicsijja bubája

HÍRNÖK Üdvöz légy, Kartu, cigányok királya! Bigamig kán küldött, segítségdet kéri. Prikanuku kígyó-evő serege rátelepedett országunkra, mérget csepegtet asszonyaink szívére, gyávaságot hoz népünk lelkére. Kérjük, segíts!

9. kép

Kartu búcsúja. Miután igent mondott a hírnöknek, elbúcsúzik feleségétől, kislányától, kilép a térből. Távoztával megjelenik a csontfehér, bús hegedűs, eltépi a Kartu és Demica közötti szálát, elveszi Demica életét, igézetbe ejti Mürdzsilkát, Kartu leányát, és a népet. Senki nem tudja már, hogy Mürdzsilka Kartu leánya

10. kép

Demica temetése. Temetési szertartás. Siratóasszonyok

Zöld a haja, zöld a húsa, hült ezüst a szeme párja,⁸
Fönn lebeg, mert a Hold vette fényes-jeges agyarára.
Melle torkig fölhasítva, zöld a haja, zöld a húsa.
Zöld szeretlek, zöld imádlak, cigányhold süt cigánylányra,
Már minden a leányt nézi, ő nem érzi, nem is látja.
Minden vércsík, síkos kígyó, árulkodik szisszenése,
Tűzkeresztként megy már, hogy a halál útját végigmérje.

11. kép

*Kartu hosszú évek múltán hazatér. Demica halott, de meglátja Mürdzsilkát,
akiről nem tudja, hogy a saját lánya*

KARTU Ki az a gyönyörű lány ott, akinek földig ér a fekete haja, és olyan szomorú a szeme, mint egy rossz álomból ébredő gyerekek?

CIGÁNYASSZONY Senki nem tudja, hogy ki volt az apja, és ki az anyja. Egyszer csak idekerült, mint egy szélhozta virágszirom. Tán Devla küldte közénk, hisz olyan, mint egy szárnyaszegett angyal. Mürdzsilkának hívják a szerencsétlen árvát.

KARTU Néném! Emlékszel még a szép Demicára, a vajda lányára?

CIGÁNYASSZONY Hogyne emlékeznék. Olyan virág nem nyílik minden esztendőben. De meghalt a lelkem. Az ura elment világot látni, ő meg behalt a nagy szerelembe.

KARTU Gyereke nem született?

CIGÁNYASSZONY Gyereke? Valami mintha... De nem!.. Nem!... Nem tudok én erről semmit!... Ne kérdezzess!... (*Sápadtan, remegve hagyja ott Kartut*)

KARTU Szép vagy Mürdzsilka! (*Amikor Kartu szoba áll Mürdzsilkával, megjelenik a halál, végig kíséri kettejük kapcsolatát*)

MÜRDZSILKA Igen. Szép vagyok! (*A halál megismétli Mürdzsilka válaszait*)

KARTU Akarsz-e örökre a sátramba jönni?

MÜRDZSILKA Akarok! (*Most nincs esküvő, de van egy közös tánc, amelyben a halál is részt vesz, ez egy fenyegető, borzongató szertartás... Mürdzsilka megszüli a halál segítségével borzalmas gyermeket, Szalizáti⁹*)

SZALIZÁTI (*Mürdzsilkához*) Nem örülsz nekem? (*Mürdzsilka a döbbenettől, meglepetéstől szörnyethal. Kartu futva érkezik*)

KARTU Mi történt?

SZALIZÁTI Meghalt. Ez az élet rendje. Emberek születnek, emberek meghalnak.

KARTU Hát te ki vagy? Hogy kerültél ide?

SZALIZÁTI Én vagyok a te fiad. Egy órája születtem meg, épp abban a pillanatban, amikor feljött a nap.

KARTU Te? Te vagy az én fiam? Nem szégyelled magad, egy halott mellett gúnyolódni...

SZALIZÁTI Én nem ismertem őt, de biztosan megszerettem volna, ha nem ijed meg tőlem. (*Kartu ki akarja zavarni a fiát a sátorból, de amint hozzáér, porrá ég*)

SZALIZÁTI Akkor én most árva lettem.

Szalizáti vándorolni indul. Gyönyörű nővel, bölcs férfiakkal találkozik, de akihez hozzáér, meghal. Nyomában örökké ott jár a csontfém, bús hegedős. A vándorlás alatt nincsenek párbeszéddek, csak némajáték és zene. A vándorlás végén talál rá az ezeréves bölcsre, aki kunyhója előtt üldögél

SZALIZÁTI Békesség lelkedre!

BÖLCS Ne kutass gondolataimban, messziről jött Szalizáti, mert az én gondolataim kiismerhetetlenek.

SZALIZÁTI Bocsáss meg nekem, tiszteletre méltó Zsanizsuj. Ígérem, hogy nem feszegetem gondolataid kapuját.

BÖLCS Ismerlek téged. Szellemem ott járt anyád fekete sátrában, amikor fertelmes kínok között világra hozott, pedig nem is volt várandós. Ismerem minden bajodat és gondolatodat. Tudom, hogy nem a lelkiismereted hozott el hozzám. Pedig az is hozhatott volna, mert ahová értél, vagy ahová néztél, ott ezernyi könnycsepp hullott hasztalan.

SZALIZÁTI Én szenvedek, én kínlódom, én gyűlölöm magam. Megtisztulni jöttem hozzád! Segíts!

BÖLCS Most kínlódsz, tudom. De nem a megbántott, nem a kisemmizett, nem a halálos ölelésedben elpusztult emberek miatt. Légy őszinte hozzám. Te csupán önmagad siratod. Az a te bajod, Szalizáti, hogy nem tudsz szeretni, és ezen én nem tudok változtatni.

SZALIZÁTI De igen! Szerettem három asszonyt.

BÖLCS Csak önmagad szeretted bennük egyformán!

SZALIZÁTI Szerettem a városomat.

BÖLCS Igen, de nem az embereket, akik felépítették neked.

SZALIZÁTI Szerettem valaha egy fekete szőrű kiskutyát.

BÖLCS Mert az ő teste melegített a decemberi hidegben. A melegét szeretted, mert hasznodra volt.

SZALIZÁTI Szerettem egy öregasszonyt.

BÖLCS Az ennivalót szeretted, amit neked adott.

SZALIZÁTI Szerettem egy folyót.

BÖLCS A sodrását szeretted, mert átvitt a túlsó partra.

SZALIZÁTI Szerettem egy kanalat.

BÖLCS Az aranyat szeretted, amiből készült.

SZALIZÁTI Valaha szerettem a testemet.

BÖLCS Nem! Nem szeretted! Tápláltad csak, és tisztán tartottad. De hol itt a szív?

SZALIZÁTI Szerettem... szerettem volna meg nem születni!

BÖLCS Igen, szerettél volna meg nem születni.

SZALIZÁTI Segíts! Szeretni akarok, úgy, mint a többi ember.

BÖLCS Nem tudok segíteni.

SZALIZÁTI Mit tegyek most magammal?

BÖLCS Érj hozzám, vagy szaladj el! *(Szalizáti átöleli a bölcsöt, és abban a pillanatban meghal)*

12. kép

Doja utolsó repülése

DOJA Gyertek, kapaszkodjatok a hajamba! Induljunk! Keressük a békét!

¹ Szécsi Magda: Az aranyhalas lószem tükre. HungariaSport, 1988 *(A szerk.)*

² „Cigány mivoltom – írja az 1928-as Cigányrománok szerzője, García Lorca – irodalmi téma s egy verseskötet. Semmi több.” *(A szerk.)*

³ Az égben keresztelt juhászgyerek. Mesék, eredetmondák, hiedelemtörténetek.

⁴ Choli Daróczi József: Bársonyvirágos világ

⁵ Cigány népköltés átirata.

⁶ Szécsi Magda meséjében a szállások a Cigányország alatt élő szörnyek, ahogy Doja mondja: „a föld alatti rémek”. „Csak akkor jönnek elő, ha elloptak tőlük valamit” –, most az eltűnt szállák gyerekéért jönnek fel, érte ölnek, pusztítanak. Amint visszakapták, el is vonultak. A föld sebei begyógyultak, a halottakat eltemették... De miután a cigányok megtudták, hogy milyen félelmetes erő rejtezik alattuk a mélyben, nem tudnak már úgy élni, mint addig... *(A szerk.)*

⁷ Leksa Manush Cigány bölcsődalának (Szegő László fordítása) felhasználásával *(A szerk.)*

⁸ García Lorca: Alvajáró románc. Nagy László fordítása

⁹ Szalizáti mágikus gyermek, amikor megszületett, azonnal tudott beszélni, belelátott az emberek gondolataiba; aki hozzáér, meghal. *(A szerk.)*